

บทบาทวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ : กรณีศึกษาวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม
อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

The Roles of Buddhist Monastery in Developing the Quality of Life for the
Elderly : A case Study of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram,
Damnoensaduak District, Ratchaburi Province

พระครูสังฆรักษ์ทรงพรพรณ ขยทตโตและคณะ*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามหลักวิชาการทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนา (2) วิเคราะห์สภาพปัจจุบันและความต้องการของประชาชนที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม และ (3) นำเสนอแนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยในส่วนของกรวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลภาคสนาม จากประชาชนในพื้นที่ตำบลแพ่งพวย อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี จำนวน 384 คน วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้โดยหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ทดสอบสมมติฐานโดยการทดสอบค่าที และค่าเอฟ วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว เมื่อพบความแตกต่าง จึงทำการเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยเป็นคู่ ด้วยวิธีผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด และในส่วนของกรวิจัยเชิงคุณภาพ มีการวิเคราะห์เอกสาร และใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนามจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 รูป/คน และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท

ผลการวิจัยพบว่า

1. การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามหลักวิชาการทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนามีแนวคิดสอดคล้องกัน กล่าวคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามหลักวิชาการทั่วไป พบว่า (1) ด้านสุขภาพ มีจุดเน้น คือ การรับผิดชอบต่อสุขภาพ โภชนาการ และการออกกำลังกาย (2) ด้านเศรษฐกิจ มีจุดเน้น คือ การวางแผนทางการเงิน การจัดทำบัญชีงบประมาณ และการลดรายจ่าย (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มีจุดเน้น คือ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ที่ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น (4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว มีจุดเน้น คือ การปรับตัวเข้าหากันของผู้สูงอายุและสมาชิก

* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี, ผู้ร่วมวิจัย : พระมหาปราโมทย์ ปิโมทิตโต, พระครูวิสุทธิธานันท์คุณ, ดร., พระครูวาทีวรัณ, ดร., พระมหากังวาล อธิธมโม, ดร., พระมหานิกธ จานุดตโร, พระครูสมุห์วรวิทย์ ผาสุโก, พระไพฑูริย์ ญาณวิบุโล, พระเชาวลิต กิตติโสภโณ, พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโณ, ดร., พระมหาพิพัฒน์พงศ์ จิตธมโม, พระครูปลัดธณัญชัย อธิธมโย, นายยุทธนา ขวัญเมือง : อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี.

ในครอบครัว และการติดต่อสื่อสารระหว่างกันในครอบครัว และ (5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต มีจุดเน้น คือ คุณลักษณะของสุขภาพจิตที่ดี และการปรับตัวอย่างเหมาะสมในทุกสภาพแวดล้อม สำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่า (1) ด้านสุขภาพ มีจุดเน้น คือ ความสมดุลระหว่างสุขภาพจิตและสุขภาพกายที่เหมาะสม (2) ด้านเศรษฐกิจ มีจุดเน้น คือ การกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานหลักคิเลสหรือสุขของคฤหัสถ์ (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มีจุดเน้น คือ การปฏิบัติต่อผู้อื่นตามหลักสังคหวัตถุธรรม (4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว มีจุดเน้น คือ การปฏิบัติต่อผู้คนในครอบครัวตามหลักพรหมวิหารธรรม และ (5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต มีจุดเน้น คือ การปฏิบัติสมณวิปัสสนากรรมฐานให้รู้ทันความเป็นจริงของสังขารด้วยปัญญา

2. ผลการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันของการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.73$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านสัมพันธภาพในครอบครัว อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 3.38$) ส่วนด้านอื่น ๆ ที่เหลือ อยู่ในระดับมากทุกด้าน ส่วนผลการวิเคราะห์ความต้องการของประชาชนที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.10$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต อยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.90$) ส่วนด้านอื่น ๆ ที่เหลือ อยู่ในระดับมากทุกด้าน และผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่า รายได้ของประชาชนมีผลให้ความต้องการการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

3. แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ประกอบด้วย (1) ด้านสุขภาพ คือ พัฒนาระบบการเผยแพร่ความรู้เพื่อการดูแลสุขภาพตามหลักพุทธธรรมแก่ผู้สูงอายุและบุคคลทั่วไปทางสถานี โทรทัศน์ วิทยุ หรือหอกระจายข่าว (2) ด้านเศรษฐกิจ คือ การจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับการสร้างอาชีพเสริมรายได้แก่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรม โดยให้อยู่นอกเหนือจากช่วงเวลาภาคปฏิบัติสัทธิธรรม (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม คือ การจัดกิจกรรมพุทธศิลป์บำบัดที่ช่วยให้มีความรู้สึกผ่อนคลาย รื่นรมย์ เกิดความสุขทางใจ สำหรับผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมร่วมกับบุคคลผู้สนใจทั่วไป (4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว คือ การเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการจัดงานวันสำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสถาบันครอบครัว ได้แก่ วันผู้สูงอายุ วันครอบครัว วันแม่ วันพ่อ เป็นต้น และ (5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต คือ การจัดตั้งศูนย์อบรมวิปัสสนากรรมฐานผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย เพื่อให้เป็นศูนย์กลางการอบรมสมณวิปัสสนากรรมฐานแก่ผู้สูงอายุในสังคมไทย โดยมีพันธกิจหลักเพื่อให้ผู้สูงอายุที่ผ่านการอบรมสามารถเห็นตามความเป็นจริงของสังขารด้วยปัญญาตามหลักไตรลักษณ์ได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ การวิจัยครั้งนี้ยังพบข้อเสนอแนะสำคัญ คือ การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยความร่วมมือของ 3 หน่วยงานหลัก ได้แก่ 1) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี 2) วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม และ 3) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

คำสำคัญ : บทบาทวัด, การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ, วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม

ABSTRACT

The objectives of research were 1) to study the development towards the Quality of Life for the Elderly, 2) to analyze the present state and the demand of people in Developing the Quality of Life for the Elderly of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram, 3) to present the guideline for the role development of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram in Developing the Quality of Life for the Elderly.

It was the mixed research method that the quantitative research used the questionnaire as the tool to collect the data in the field study from 299 people in the area of Pangpuay Sub District, Damneonsaduak District, Ratchaburi province. The statistics were used for the data analysis through frequency, percentage, mean, standard deviation (S.D), T-test, F-test, One-way Analysis of Variance and Least Significant Difference: LSD. And the qualitative research had the documentary analysis and interview as the tool to collect the data in the field study from 15 key informants and analyzed the data through the content analysis technique.

The Findings of Research found that;

1. The development towards the Quality of Life for the Elderly based on general academic principle and Buddhism way were along together that development towards the Quality of Life for the Elderly based on general academic principle, found that (1) The health had the focus on responsibility to health, nutrition and exercise. (2) The economy had the focus on financial planning, account and budgetary management and expenditure reduction. (3) The social relation had the focus on social activities participation to help the creation of the relation with others. (4) The family relationship had the focus on the adjustment of the elderly and members in the family and communication in the family. (5) The attitude in living had the focus on good mentality and environmental adjustment. For the development towards the Quality of Life for the Elderly according to Buddhism, found that (1) The health had the focus on proper physical and mentality. (2) The economy had the focus on living principle of householders' happiness. (3) The social relation had the focus on behaving to other according to Sanghahawaththudhamma. (4) The family relationship had the focus on practicing with members in family along with Prommaviharadhamma. (5) The attitude in living had the focus on practicing through insight meditation as knowing as the real fact of body with wisdom.

2. The findings of present state analysis in Developing the Quality of Life for the Elderly of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram, found that in overall was at good level ($\bar{x}=3.73$). When considered in each side, found that the family relationship was at the middle level ($\bar{x} = 3.38$). But other sides were at good level. However, the findings from the analysis of people demand to Development the Quality of Life for the Elderly of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram, found that the attitude in living was the highest level ($\bar{x}=4.90$). But others were at good level and the research hypothesis found that income of people had the effect on people demand to Development the Quality of Life for the Elderly of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram differently at statistic significantly 0.05.

3. The guidelines for the role development of Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram in Developing the Quality of Life for the Elderly consist of; (1) The health: is the knowledge advertisement process development for healthcare according to Buddhaddhamma to the elderly and general persons to television station, radio station or broadcast. (2) The economy: is to train the knowledge about additional career who are the elderly to come to practice the meditation by living out of meditation time. (3) The social relation: is to have Buddhist art activity to help to have the relaxation, merry and mental happiness to the elderly who come to practice mediation with general people. (4) The family relationship: is the community center for arranging the important day about family institution such as aging day, family day, mother day, father day etc. and (5) The attitude in living: is to set up the meditation practicing center of Thailand to be the center for calmness and insight meditation to the elderly in Thai society by having the main mission is to the elderly who come to practice meditation to know the real fact of body with wisdom according to Trilaksana or three common characteristics. Moreover, this research has the main suggestion is to set up the elderly school by cooperation with three key organizations such as 1) Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ratchaburi college campus 2) Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram 3) Health Fund Supporting Office.

Keyword : Roles of Buddhist Monastery, Developing the Quality of Life for the Elderly, Wat Luang Phor Sod Dhammakayaram

1. บทนำ

จากการสำรวจจำนวนประชากรผู้สูงอายุ โดยกลุ่มสถิติประชากร สำนักสถิติสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ประเทศไทยมีจำนวนและสัดส่วนของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2537 มีจำนวนผู้สูงอายุคิดเป็นร้อยละ 6.8 ของประชากรทั้งประเทศ และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 9.4 ร้อยละ 10.7 ร้อยละ 12.2 ในปี พ.ศ. 2545, พ.ศ. 2550 และ พ.ศ. 2554 ตามลำดับ และผลการสำรวจครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2557 พบว่า มีจำนวนผู้สูงอายุคิดเป็นร้อยละ 14.9 ของประชากรทั้งหมด โดยมีประชากรผู้สูงอายุ 10,014,699 คน เป็นชาย 4,514,812 คน และหญิง 5,499,887 คน ดังกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (กลุ่มสถิติประชากร สำนักสถิติสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557: 7)

ปัจจุบัน มีนโยบายในการพัฒนาสุขภาพผู้สูงอายุ และการพัฒนาผู้ดูแลผู้สูงอายุในครอบครัว/ชุมชน การพัฒนารูปแบบสถานดูแลผู้สูงอายุที่เหมาะสมในบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย/ระบบและมาตรฐานการส่งเสริมดูแลการจัดการสวัสดิภาพและสวัสดิการผู้สูงอายุให้มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม การส่งเสริมบทบาทของผู้สูงอายุในสถาบันสังคมและชุมชน การนำศักยภาพของผู้สูงอายุมาใช้ในการพัฒนาประเทศและภูมิภาคอาเซียน ตลอดจนการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่สังคม ดังกล่าวนี้นี้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

ประเทศไทยมีปณิธานผู้สูงอายุไทยเป็นพันธกรณีเพื่อให้ผู้สูงอายุไทยมีคุณภาพชีวิตที่ดี ได้รับการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ โดยมีสาระสำคัญ คือ (1) ผู้สูงอายุต้องได้รับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรี ได้รับการพิทักษ์และคุ้มครองให้พ้นจากการถูกทอดทิ้ง และละเมิดสิทธิ โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ไม่สามารถพึ่งตนเองหรือครอบครัวได้ และผู้พิการที่สูงอายุ (2) ผู้สูงอายุควรอยู่กับครอบครัวโดยได้รับความเคารพ รัก ความเข้าใจ ความเอื้ออาทร การดูแลเอาใจใส่ การยอมรับบทบาทของกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (3) ผู้สูงอายุควรได้รับโอกาสในการศึกษาเรียนรู้ และพัฒนาศักยภาพของตนอย่างต่อเนื่อง เข้าถึงข้อมูลข่าวสารและบริการทางสังคมอันเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบด้าน เพื่อสามารถปรับบทบาทของตนให้สมวัย (4) ผู้สูงอายุควรได้ถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ให้สังคม มีโอกาสได้ทำงานที่เหมาะสมตามความสมัครใจ โดยได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม เพื่อให้เกิดความภูมิใจและเห็นชีวิตมีคุณค่า (5) ผู้สูงอายุควรได้เรียนรู้ในการดูแลสุขภาพอนามัยของตนเองต้องมีหลักประกันและสามารถเข้าถึงบริการด้านสุขภาพอนามัยอย่างครบวงจรโดยเท่าเทียมกัน รวมทั้งได้รับการดูแลจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตอย่างสงบตามคตินิยม และ (6) ผู้สูงอายุควรมีบทบาทและส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัว ชุมชนและสังคม โดยเฉพาะการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และความเข้าใจอันดีระหว่างผู้สูงอายุด้วยกัน (สุรกุล เจนอบรม, 2534: 36)

คำว่า ผู้สูงอายุ มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า ชรา ตามพระคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์หนึ่งของชีวิต เป็นกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยปกติ ดังมีข้อความปรากฏในอภินิหารปัจเจกเวกขณ ความว่า

“เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปไม่ได้ เราจักพลัดพรากจากของที่รักของชอบใจทั้งหลาย เรามีกรรมเป็นของตน เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เรามีกรรมเป็นแดนเกิด เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ เป็นกรรมดีก็ตาม เป็นกรรมชั่วก็ตาม เราจักต้องเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น เราทั้งหลายพึงพิจารณาเนืองเนืองอย่างนี้แล” (อง.ปญจก. (ไทย) 22/57/81)

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้เห็นถึงสัจธรรมของชีวิตว่า จะต้องพบกับความแก่ ความเจ็บ และความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (พรพรรณฺ สมบุรณฺ, สันทตฺ จันทรทาทอง และนมาศ โมฬี จิตวิริยธรรม, วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2559) : 221) หากแต่ พระพุทธศาสนามีแนวคิดสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้ ดังนี้ (1) อารมณ์ทำให้เกิดโรค ร่างกายและจิตใจของคนเรามีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เวลาที่ใจของเรามีความเครียด ความโกรธหรืออารมณ์ในทางลบก็จะมีผลต่อร่างกายของเรา จิตใจของเราจึงมีอิทธิพลมากต่อการเกิดโรคของร่างกาย ในทางกลับกันการมีอารมณ์ที่ดี เช่น การฝึกเจริญเมตตาภาวนาเป็นเวลาหนึ่งชั่วโมงซึ่งมีผลต่ออารมณ์ที่ดีทำให้ภูมิต้านทานแข็งแรงขึ้น (2) ความผ่อนคลายบำบัดโรค วิทยาศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ได้ศึกษาพบว่า ความผ่อนคลายเป็นสิ่งสำคัญมากเนื่องจากการสร้างความผ่อนคลายจะช่วยรักษาโรคและป้องกันไม่ให้เกิดโรคต่าง ๆ เช่น โรคหัวใจ โรคความดัน โรคเบาหวาน โรคจิตประสาท โรคหืดหอบรวมทั้งโรคมะเร็งต่าง ๆ ด้วย การทำให้เกิดการผ่อนคลายทำได้หลายวิธี เช่น การสวดมนต์ การฝึกผ่อนคลายกล้ามเนื้อ การวิ่งเหยาะ ๆ แล้วกำหนดสติที่เท้า การว่ายน้ำแล้วเจริญสติไปด้วย การฝึกการหายใจ การฝึกโยคะสมาธิ การฝึกชี่งหรือแม้แต่การเจริญสติในขณะถักนิตติ้งหรือโครเช การฝึกสมาธิโดยตรงในท่ายืน เดิน นั่ง นอนใช้สติกำหนดรู้ส่วนต่าง ๆ ในร่างกาย สามารถทำให้เกิดสมาธิและผ่อนคลายได้มาก (3) สมาธิบำบัดโรค ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการทำจิตให้เป็นสมาธิช่วยสร้างความผ่อนคลายแก้ไขโรคของความเครียดอย่างได้ผล คนอเมริกันฝึกหัดสมาธิเพื่อแก้ไข ปัญหาความเครียดและปัญหาความทุกข์ใจ นอกจากนั้นการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ยังชี้ให้เห็นถึงผลดีของสมาธิต่อการรักษาโรคทางกายอย่างชัดเจน จึงทำให้การใช้สมาธิรักษาเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ดังที่ นิตยสารไทม์ (Time) ได้ตีพิมพ์บทความเรื่องการสวดมนต์ ไปวัด ปฏิบัติสมาธิ ช่วยรักษาโรคได้ (4) วิปัสสนากรรมฐานบำบัดโรค การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีการที่เกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา เป็นการฝึกจิตให้เกิดปัญญา เห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทำให้เราเข้าใจสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง ทำให้ลดถอนความยึดติดในสิ่งทั้งปวง ว่าไม่ใช่ตัวเราของเรา เป็นเหตุให้สามารถขจัดกิเลสหรืออารมณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะกิเลสอย่างละเอียด แต่ในเบื้องต้นทำให้เราควบคุมจิตใจ อารมณ์ได้ดี สามารถวางเฉยต่อสิ่งต่าง ๆ ทั้งดีและไม่ดีได้ และ (5) การสวดมนต์บำบัดโรค การไปวัด ไหว้พระ สวดมนต์ แผ่เมตตา

เป็นกิจกรรมที่ชาวพุทธเราปฏิบัติกันเป็นประจำในชีวิตประจำวัน การวิจัยทางการแพทย์ในปัจจุบันพบว่า การไหว้พระสวดมนต์ การไปวัดทำกิจกรรมทางศาสนามีผลทำให้สุขภาพดีและรักษาโรคได้ด้วย (นายแพทย์พงษ์ วรพงศ์พิเชษฐ, พุทธธรรมบำบัด, 2550: 4-39) ดังกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นหลักการสำคัญ คือ การอบรมความรู้และการปลูกฝังคุณธรรมควบคู่กันไป (พระครูโกศลวชิรกิจ, “กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดกำแพงเพชร”. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2559) : 61) สังคมไทยเป็นสังคมพุทธะ เป็นสังคมแห่งการตื่นรู้ ซึ่งมีหลักพุทธธรรมตามหลักศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการประพฤติปฏิบัติ (ภาส ภาสสัทธา, “การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการบริหารจัดการด้านความโปร่งใสขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น”. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม 2558 : 59) พระพุทธศาสนามีภูมิปัญญาและแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าหลักคิดในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในเรื่องอริยสัจสี่นั้นเป็นระบบคิดที่อธิบายได้ว่า ชีวิตมีความทุกข์ ความทุกข์ต่าง ๆ เกิดจากเหตุ ความทุกข์ต่าง ๆ สามารถหมดไปได้และมีวิธีการที่จะปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์นั้น พระพุทธศาสนาถือว่าความแก่เป็นความทุกข์และมนุษย์สามารถพ้นทุกข์จากความแก่ได้โดยดำเนินชีวิตตามหลักวิถีพุทธ

อย่างไรก็ตาม ความทุกข์ของผู้สูงอายุนั้นเป็นความทุกข์ทั้งทางร่างกายและทางใจ การดูแลสุขภาพผู้สูงอายุจึงต้องดูแลทั้งร่างและจิตใจให้สมดุลกัน อีกทั้ง มูลเหตุของความทุกข์ของผู้สูงอายุนั้นเกิดจากเหตุที่สำคัญคือความต้องที่ไม่สมปรารถนาในด้านต่าง ๆ คือ ความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ ที่อยู่อาศัย อนามัย การงาน และต้องการความรักความเคารพ ดังนั้น ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุจึงควรใช้พุทธธรรมบำบัด โดยอาศัยทุนทางสังคม คือ ชีวิตของผู้สูงอายุในสังคมไทยมีความผูกพันใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง

วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2534 เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ปฏิบัติและสอนภาวนาถึงธรรมกายและพระนิพพานตามพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (วิทยา ประทุมธรรารัตน์ และคณะ, 2542: 182) การสอนธรรมปฏิบัติแก่พุทธศาสนิกชนของวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม เป็นการสอนสมถวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ให้ถึงพระนิพพานของพระพุทธเจ้า โดยเน้นหลักสมถภูมิ 40 ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ วิปัสสนาภูมิ 6 พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงหยั่งลงสู่กฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกข์ซึ่งความเป็นทุกข์ อนัตตา ความมิใช่ตัวตน เน้นให้เห็นคุณค่าของธรรมปฏิบัติว่าจำเป็นอย่างไรสำหรับชาวพุทธ (พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล), 2549: 226-227)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าวข้างต้น คณะผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “บทบาทวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ : กรณีศึกษาวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” โดยเน้นการบูรณาการหลักการและแนวทางแห่ง

พระพุทธศาสนาโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนเป็นฐาน เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามแนวทางพระพุทธศาสนาได้อย่างยั่งยืน ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามหลักวิชาการทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนา

2.2 เพื่อวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและความต้องการของประชาชนที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม

2.3 เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

3. ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาแนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ใน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านสุขภาพ ด้านเศรษฐกิจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว และด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต

4. วิธีดำเนินการวิจัย

4.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถาม เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

4.2 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากร (Population) ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนในพื้นที่ตำบลแพงพวย อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี จำนวน 9,192 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ทำการสุ่มมาจากประชากร ซึ่งหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรคำนวณของ ทาโร่ ยามาเน่ (Taro Yamane) (สุวริย์ ศิริโกศาภิรมย์, 2546: 129-130) ได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 384 คน

ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informants) ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกตามลักษณะการเป็นตัวแทนของกลุ่มตัวอย่างที่เหมาะสม จากวิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 15 รูป/คน

4.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) ลักษณะปลายปิด/ปลายเปิด (Close/Open Ended Question) และแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)

5. ผลการวิจัย

5.1 การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามหลักวิชาการทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนา มีแนวคิดสอดคล้องกัน กล่าวคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามหลักวิชาการทั่วไป พบว่า (1) ด้านสุขภาพ มีจุดเน้น คือ การรับมือกับสุขภาพ โภชนาการ และการออกกำลังกาย (2) ด้านเศรษฐกิจ มีจุดเน้น คือ การวางแผนทางการเงิน การจัดทำบัญชีงบประมาณ และการลดรายจ่าย (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มีจุดเน้น คือ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ที่ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น (4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว มีจุดเน้น คือ การปรับตัวเข้าหากันของผู้สูงอายุและสมาชิกในครอบครัว และการติดต่อสื่อสารระหว่างกันภายในครอบครัว และ (5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต มีจุดเน้น คือ คุณลักษณะของสุขภาพจิตที่ดี และการปรับตัวอย่างเหมาะสมในทุกสภาพแวดล้อม สำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่า (1) ด้านสุขภาพ มีจุดเน้น คือ ความสมดุลระหว่างสุขภาพจิตและสุขภาพกายที่เหมาะสม (2) ด้านเศรษฐกิจ มีจุดเน้น คือ การกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานหลักคิหิสุหรือสุขของคฤหัสถ์ (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มีจุดเน้น คือ การปฏิบัติต่อผู้อื่นตามหลักสังคหวัตถุธรรม (4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว มีจุดเน้น คือ การปฏิบัติต่อผู้คนในครอบครัวตามหลักพรหมวิหารธรรม และ (5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต มีจุดเน้น คือ การปฏิบัติสมณวิปัสสนากรรมฐานให้รู้ทันความเป็นจริงของสังขารด้วยปัญญา

5.2 ผลการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันของการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.73$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 3.38$) ส่วนด้านอื่น ๆ ที่เหลือ อยู่ในระดับมากทุกด้าน ส่วนผลการวิเคราะห์ความต้องการของประชาชนที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.10$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต อยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.90$) ส่วนด้านอื่น ๆ ที่เหลือ อยู่ในระดับมากทุกด้าน และผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่า รายได้ของประชาชนมีผลให้ความต้องการการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

5.3 แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ประกอบด้วย (1) ด้านสุขภาพ คือ พัฒนาระบบการเผยแพร่ความรู้เพื่อการดูแลสุขภาพตามหลักพุทธธรรมแก่ผู้สูงอายุและบุคคลทั่วไปทางสถานี โทรทัศน์ วิทยุ หรือหอกระจายข่าว (2) ด้านเศรษฐกิจ คือ การจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับการสร้างอาชีพเสริมรายได้แก่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรม โดยให้อยู่นอกเหนือจากช่วงเวลาภาคปฏิบัติสัทธิธรรม (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม คือ การจัดกิจกรรมพุทธศิลป์บำบัดที่ช่วยให้มีความรู้สึกผ่อนคลาย รื่นรมย์ เกิดความสุขทางใจ สำหรับผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมร่วมกับบุคคลผู้สนใจทั่วไป (4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว คือ การเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการจัดงานวันสำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสถาบันครอบครัว ได้แก่ วัน

ผู้สูงอายุ วันครอบครัว วันแม่ วันพ่อ เป็นต้น และ (5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต คือ การจัดตั้ง ศูนย์อบรมวิปัสสนากรรมฐานผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย เพื่อให้เป็นศูนย์กลางการอบรมสมณวิปัสสนากรรมฐานแก่ผู้สูงอายุในสังคมไทย โดยมีพันธกิจหลักเพื่อให้ผู้สูงอายุที่ผ่านการอบรมสามารถเห็นตามความเป็นจริงของสังขารด้วยปัญญาตามหลักไตรลักษณ์ได้อย่างแท้จริง

6. อภิปรายผล

6.1 แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านสุขภาพ จากผลการศึกษาวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านสุขภาพ คือ พัฒนาระบบการเผยแพร่ความรู้เพื่อการดูแลสุขภาพตามหลักพุทธธรรมแก่ผู้สูงอายุและบุคคลทั่วไปทางสถานี โทรทัศน์ วิทยุ หรือ หอกระจายข่าว แสดงให้เห็นว่า วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามสามารถใช้จุดแข็งที่มีอยู่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้ เนื่องด้วยวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม มีรายการธรรมะทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์อยู่หลากหลายรายการ/สถานี ดังนั้น จึงสามารถดำเนินการเผยแพร่ความรู้เพื่อการดูแลสุขภาพตามหลักพุทธธรรมแก่ผู้สูงอายุได้ประโยชน์ในเชิงพื้นที่อย่างกว้างขวาง ประกอบกับการเล็งเห็นความสำคัญของการสื่อสารในฐานะเครื่องมือสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ซึมเศร้า โดดเดี่ยว อ้างว้าง โดยผลการวิจัยดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ วรนาถ ดวงอุดม พงทิพย์ หนูเจริญ และนภสร เจริญโพธิ์ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสื่อที่เหมาะสมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานครและจังหวัดแพร่” จากผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาสื่อที่เหมาะสมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุอย่างเป็นรูปธรรมทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีแนวทางการพัฒนา คือ ด้านเนื้อหาควรเพิ่มสื่อและรายการวิทยุชุมชน และรายการโทรทัศน์ที่มีเนื้อหาสร้างสรรค์ต่อภาพลักษณ์เชิงบวกของผู้สูงอายุ เน้นความรักความผูกพันระหว่างผู้สูงอายุกับครอบครัว ความเอื้ออาทร แนวคิดแบบพอเพียง การดูแลสุขภาพ การเสนอความรู้ด้านกฎหมาย สิทธิของผู้สูงอายุ ใช้ในการติดต่อประสานงานแจ้งข่าวสาร มีรายการช่วยเหลือผู้สูงอายุในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนพัฒนารายการ สาระ รูปแบบรายการ พิธีกร และเนื้อหาให้สอดคล้องกับความต้องการเพิ่มขึ้น ควรเพิ่มคลื่น วิทยุชุมชนที่มีรายการสำหรับผู้สูงอายุ (วรนาถ ดวงอุดม พงทิพย์ หนูเจริญ และนภสร เจริญโพธิ์, 2554: ข-ค) และสอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ และคณะ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน : กรณีชมรมหนูรักจักรยาน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน” จากผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุมีความสามารถทางการสื่อสาร คือ ความรู้เชิงวิชาการ ความรู้ทางธรรม ความรู้ด้านการสื่อสาร และมีทักษะการสื่อสาร คือ ทักษะการเลือกใช้สื่อ ทักษะด้านเนื้อหา สาร ทักษะการวิเคราะห์สาร (อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ, 2554: ข)

6.2 แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านเศรษฐกิจ จากผลการศึกษาวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านเศรษฐกิจ คือ การจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับ

การสร้างอาชีพเสริมรายได้แก่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรม โดยให้อยู่นอกเหนือจากช่วงเวลาภาคปฏิบัติ ธรรม แสดงให้เห็นว่า นอกจากสมถวิปัสสนากรรมฐานแล้ว วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม สามารถจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับการสร้างอาชีพเสริมรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมได้ อาทิเช่น การอบรมหลักสูตรการทำขนมไทย และน้ำดื่มสมุนไพร เป็นต้น ตามความต้องการของผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมและผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพและสร้างรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุ เพื่อพัฒนาให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้และทักษะแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อให้ผู้สูงอายุได้ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ในลักษณะการรวมกลุ่ม เป็นการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในชุมชน นอกจากนี้ ยังเป็นการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และดำรงชีวิตตามแนวพระราชดำริบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอีกด้วย ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนี้ วัดในพระพุทธศาสนาสามารถกระทำได้โดยไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัย หากแต่กลับเป็นการส่งเสริมการดำเนินงานในด้านการสาธารณสงเคราะห์ตามที่มาเถรสมาคมกำหนดให้เป็นหนึ่งในภารกิจงานคณะสงฆ์ ได้แก่ การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณประโยชน์ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ และการช่วยเหลือเกื้อกูลประชาชนทั่วไป นั่นเอง โดยผลการวิจัยดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับผลการ วิจัยของ นราธิป กมลลิมสกุล ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ : กรณี ศึกษาบ้านปางลาน ตำบลตาพระยา อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว ของศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรไทยบริเวณชายแดนสระแก้ว” จากผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุมีความต้องการได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากบุตรหลานของตน เพื่อสะสมไว้ใช้จ่ายในสภาวะที่ตนเองเจ็บป่วย ผู้สูงอายุต้องการให้รัฐช่วยจัดหาอาชีพให้เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ ผู้สูงอายุต้องการมีบทบาททางเศรษฐกิจซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ ต้องการช่วยเหลือตนเองให้พ้นจากสภาวะความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านช่างและเกษตรกรรมมีคุณภาพชีวิตดีกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ เนื่องจาก อาชีพเป็นปัจจัยส่งเสริมสถานะทางเศรษฐกิจของบุคคล และเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี (นราธิป กมลลิมสกุล, 2554) และสอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ ภัทรพงษ์ เกตุคล้าย และคณะ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพอาเภอพรหมานิคม จังหวัดสกลนคร” จากผลการวิจัยพบว่า บุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้สูงอายุ อาทิเช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ฯลฯ ควรให้การสนับสนุนกิจกรรมให้ผู้สูงอายุมีอาชีพเสริมที่เหมาะสมกับวัย เช่น การส่งเสริมอาชีพเสริมแก่กลุ่มผู้สูงอายุที่เคยมีงานประจำหลังการเกษียณอายุราชการ เป็นต้น (ภัทรพงษ์ เกตุคล้าย และคณะ, วารสารสำนักงานป้องกันควบคุมโรคที่ 6 ขอนแก่น, ปีที่ 19 ฉบับที่ 2 (เมษายน-กันยายน 2555) : 55)

6.3 แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ผู้สูงอายุ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม จากผลการศึกษาวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม คือ การจัดกิจกรรมพุทธศิลป์บำบัดที่ช่วยให้มีความรู้สึกผ่อนคลาย รื่นรมย์ เกิดความสุขทางใจ สำหรับผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมร่วมกับบุคคลผู้สนใจทั่วไป แสดงให้เห็นว่า วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม

สามารถดำเนินการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่สอดคล้องกับแนวคิดสากลว่าด้วยศิลปะบำบัด ซึ่งถูกหยิบยกเป็นหัวข้อทางวิชาการในวงการแพทย์ การศึกษา ตลอดจนการบำบัดเยียวยา ต่อเนื่องกันตลอดสามสี่ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะกระแสหลักที่กล่าวขานกันอยู่ในทุกวันนี้ ที่เป็นศิลปะบำบัดบนพื้นฐานของจิตวิทยา และบางครั้งก็ถูกเชื่อมโยงจากมุมมองวิทยาศาสตร์ จิตวิเคราะห์ หรือแม้แต่การแพทย์เองก็ตาม โดยนัยนี้ วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามสามารถจัดกิจกรรมที่ชื่อว่า พุทธศิลป์บำบัด ซึ่งเป็นกิจกรรมศิลปะบำบัดบนพื้นฐานศาสตร์แห่งจิตวิญญาณบนความรู้ที่เป็นองค์รวมของศิลปะ การแพทย์ การบำบัด การศึกษา ความเข้าใจและการหยั่งรู้ในความเป็นมาของมนุษย์ รวมถึงจิตวิญญาณที่หลอมรวมศาสตร์เป็นหนึ่งเดียว ซึ่งสามารถช่วยให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมความรู้สึกละลาย รื่นรมย์ เกิดความสุขทางใจ และยังเป็นการเผยแพร่พระพุทธ ศาสนาอีกทางหนึ่งด้วย โดยผลการวิจัยดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระครูสิงห์แก้ว วชิรธมโม ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของผู้สูงอายุในการส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน” จากผลการวิจัยพบว่า แนวทางส่งเสริมบทบาท คือ การเปิดสอนวิชาหรือเสริมความรู้ โดยใช้วัดเป็นศูนย์ กลางการเรียนรู้ ซึ่งอาจใช้ผู้สูงอายุที่มีความรู้ มาเป็นครูถ่ายทอดความรู้ ประการสำคัญ คือ ต้องมีการจัดให้มีกิจกรรมที่อาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและท้องถิ่นโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสชักชวนบุตรหลานและชาวบ้านมาร่วมงานให้มากขึ้น เพื่อส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนและท้องถิ่น เป็นศูนย์กลาง การแลกเปลี่ยนความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างแท้จริง (พระครูสิงห์แก้ว วชิรธมโม, 2554) และสอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ คานธีชา บุญยาว ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การออกแบบกิจกรรมศิลปะเพื่อเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้สูงอายุในแต่ละช่วงวัย” จากผลการวิจัยพบว่า ระดับการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้สูงอายุทุกช่วงวัยหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลอง สรุปได้ว่ากิจกรรมศิลปะเพื่อเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองสามารถนำไปใช้เพื่อเป็นประโยชน์ในการเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้สูงอายุ โดยเบื้องต้นต้องจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจของผู้สูงอายุ จัดบรรยากาศขณะปฏิบัติกิจกรรมที่มีความเป็นกันเองจะทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกผ่อนคลาย กล้าแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นส่วนความสำคัญมาก เพราะเป็นการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเกิดความภาคภูมิใจรู้สึกว่าตนเองยังมีคุณค่าและเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (คานธีชา บุญยาว, 2555)

6.4 แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว จากผลการศึกษาวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว คือ การเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการจัดงานวันสำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสถาบันครอบครัว ได้แก่ วันผู้สูงอายุ วันครอบครัว วันแม่ วันพ่อ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า วัดหลวงพ่อดสามารถใช้องค์ลักษณะทางกายภาพที่ดี หรือใช้จุดแข็งที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดี สภาพทั่วไปของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม มีอาคารเสนาสนะ สิ่งปลูกสร้าง และอาณาบริเวณที่มีความพร้อมต่อการรองรับการเข้าใช้ของคนจำนวนมาก ทั้งในระดับชุมชน จังหวัด ภาค

หรือระดับประเทศ อีกทั้ง ยังมีการจัดบริเวณสถานที่วัดให้สะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย ให้เป็นที่สงบ ร่มรื่นด้วยต้นไม้ดอกไม้พันธุ์ เป็นที่สัปปายะเหมาะแก่การมาบำเพ็ญกุศลคุณความดี กล่าวโดยธรรมแล้ว วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม มีความสัปปายะครบทุกองค์ประกอบ ได้แก่ อาวาสสัปปายะ คือ ที่พักซึ่งเหมาะแก่การปฏิบัติสมณวิปัสสนากัมมัฏฐาน โศภณสัปปายะ คือ ที่อยู่ปฏิบัติธรรมมีที่เพียบพร้อมที่สะดวกสบายสำหรับพระโยคาวจรที่เป็นบรรพชิต ภัตตสัปปายะ คือ การพูดคุยที่เหมาะสมในกลุ่มพระโยคาวจร บุคคลสัปปายะ คือ การคบหาบุคคลที่ถูกต้องเหมาะสมในกลุ่มพระโยคาวจร โภชนาสัปปายะ คือ อาหารที่ที่บริโภคเหมือนกัน อุตุสัปปายะ คือ ลมฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม และอิริยาบถสัปปายะ คือ อิริยาบถที่เหมาะสมในกลุ่มพระโยคาวจร นั่นเอง โดยผลการวิจัยดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ พระครูใบฎีกาโสภา กิจจสารโ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในชีวิตรประจำวันของกลุ่มผู้สูงอายุในเขตตำบลบ้านห้วย อำเภอมะนัง จังหวัดขอนแก่น” จากผลการวิจัยพบว่า ศาสนาพุทธยกย่องบุคคลผู้มีประสบการณ์ว่าเป็นรัตติกาล คือ ผู้รู้ราตรีนาน ภูมิของผู้สูงอายุก็เช่นเดียวกัน ถือว่าเป็นปูชนียบุคคลที่สำคัญคนหนึ่งคนในครอบครัว เพราะเคยให้ความอุปถัมภ์ ดูแล เอาใจใส่ต่อสมาชิกด้วยดีตลอดมา แต่เมื่อท่านย่างเข้าสู่วัยชราหรือเป็นผู้สูงอายุแล้ว ก็ควรที่จะได้รับการยกย่อง ให้ความสำคัญในการปฏิบัติต่อท่าน เพื่อให้ขวัญและกำลังใจ ตลอดจนสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี อันเป็นที่ปรารถนาของผู้สูงอายุทุกคน (พระครูใบฎีกาโสภา กิจจสารโ, 2553) และสอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ พระครูสิงห์แก้ว วชิรธมโม ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของผู้สูงอายุในการส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน” จากผลการวิจัยพบว่า ต้องมีการจัดให้มีกิจกรรมที่อาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและท้องถิ่นโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสชักชวนบุตรหลานและชาวบ้านมาร่วมงานให้มากขึ้น เพื่อส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนและท้องถิ่น (พระครูสิงห์แก้ว วชิรธมโม, 2554)

6.5 แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต จากผลการศึกษาค้นคว้า พบว่า แนวทางการพัฒนาบทบาทวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายารามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต คือ การส่งเสริมให้มีการจัดตั้งศูนย์อบรมวิปัสสนากรรมฐานผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยขึ้น ณ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม เพื่อให้เป็นศูนย์กลางการอบรมสมณ วิปัสสนากรรมฐานแก่ผู้สูงอายุในสังคมไทย โดยมีพันธกิจหลักเพื่อให้ผู้สูงอายุที่ผ่านการอบรมสามารถเห็นตามความเป็นจริงของสังขารด้วยปัญญาตามหลักไตรลักษณ์ได้อย่างแท้จริง แสดงให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับบริบทของวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม ควรเป็นการพัฒนาจิตและความเข้าใจของผู้สูงอายุที่มีต่อโลกและชีวิตโดยให้รู้เท่าทันความเป็นไปของสังขารหรือเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง ดังนั้น แนวทางในพัฒนาบทบาทในด้านนี้จึงควรเป็นการจัดการศึกษาสัมมาปฏิบัติในพระสัทธรรม 3 ประการ คือ ปรีติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม ปฏิเวธสัทธรรม โดยเจริญวิปัสสนาปัญญา ให้ผู้สูงอายุสามารถรู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงของสามัญญลักษณะ คือ ความเป็นอนิจจังของสังขารธรรมทั้งปวง

เป็นสภาพไม่เพียง ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้นาน เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นของเที่ยง ในความเป็นสุขที่ถาวรแท้จริง และไม่มีสาระในความเป็นตัวตน เป็นบุคคล เรา เขา ของเรา ของเขา ที่เที่ยงแท้ถาวรแต่ประการใด เช่นนี้ ผู้สูงอายุที่เห็นธรรมทั้งปวง เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้นั้น ย่อมรู้เท่าทันความเป็นไปของสังขารตนเองอย่างแท้จริง และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขต่อไป โดยผลการวิจัยดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ ภิรมย์ เจริญผล ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ : กรณีศึกษา ผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์ จังหวัดนครปฐม” จากผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมพัฒนาทัศนคติในการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุ คือ ไตรลักษณ์ การรู้เท่าความจริงของชีวิต เป็นกฎของธรรมชาติ มีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มิให้ยึดมั่นในตัวตน รวมถึง หลักชั้น 5 คือ การรู้จักองค์ประกอบของร่างกายที่เป็นรูปและนาม จึงไม่ควรไปมียึดมั่นถือมั่นในตัวตน (ภิรมย์ เจริญผล, 2553) และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ จิตติวรรณ แสงสิงห์ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิถีชีวิตของผู้สูงอายุตามหลักพุทธธรรม : กรณีศึกษาชุมชนบ้านลือคำหาญ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” จากผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมทัศนคติในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ คือ ไตรลักษณ์ อริยสัจ 4 ความไม่เที่ยงของสังขารความไม่คงที่ สภาวะเสื่อมของสังขารทำให้เป็นทุกข์ ร่างกายที่อาศัยอยู่ไม่ใช่ของเรา ไม่มีตัวตน เป็นอนัตตา (จิตติวรรณ แสงสิงห์, 2556)

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะทั่วไป

1) ด้านสุขภาพ

1.1) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรเผยแพร่ความรู้เพื่อการดูแลสุขภาพตามหลักพุทธธรรมทางสถานีโทรทัศน์-วิทยุ

1.2) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรให้บริการหนังสือหรือแผ่นพับเกี่ยวกับสุขภาพแก่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรม

2) ด้านเศรษฐกิจ

2.1) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรจัดกิจกรรมอบรมด้านอาชีพเป็นการฝึกอบรมให้ผู้สูงอายุมีงานทำ มีอาชีพเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เหมาะสมกับวัย

2.2) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงแก่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรม

3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม

3.1) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรจัดกิจกรรมเนื่องในวันผู้สูงอายุ

3.2) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรจัดกิจกรรมที่ให้ผู้สูงอายุเป็นครูสอนพิเศษเพื่อถ่ายทอดความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่มีความชำนาญและมีประสบการณ์ให้แก่คนรุ่นหลัง

4) ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว

- 4.1) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรจัดกิจกรรมวันครอบครัว
- 4.2) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรส่งเสริมให้วัดเป็นสถานที่จัดกิจกรรมวันพ่อแห่งชาติ และวันแม่แห่งชาติ ของชุมชน
- 5) ด้านทัศนคติในการดำรงชีวิต
 - 5.1) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรจัดหลักสูตรอบรมวิปัสสนากรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ
 - 5.2) วัดหลวงพ่อดธรรมกายารามควรจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุของวัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม

7.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1) การวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การเผยแผ่พุทธธรรมสำหรับผู้สูงอายุ
- 2) การวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอาชีวบำบัดวิถีพุทธสำหรับผู้สูงอายุในยุคโลกาภิวัตน์
- 3) การวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุของวัดในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ :

กลุ่มสถิติประชากร สำนักสถิติสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ. รายงานผลเบื้องต้น การสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2557. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557.

นายแพทย์พงษ์ วรพงศ์พิเชษฐ. พุทธธรรมบำบัด. กรุงเทพมหานคร : กองแพทย์ทางเลือก กรมการพัฒนาแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, 2550.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล). การบริหารวัด. พิมพ์ครั้งที่ 8. นครปฐม : เพชรเกษมการพิมพ์, 2549.

ภัทรพงษ์ เกตุคล้าย และคณะ. “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพอำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร”. วารสารสำนักงานป้องกันควบคุมโรคที่ 6 ขอนแก่น. ปีที่ 19 ฉบับที่ 2 (เมษายน-กันยายน 2555) : 55.

วิทยา ประทุมธารัตน์ และคณะ. ชีวิต การงาน หลักธรรม ได้ร่ำมาสาวพัสตร์ พระภิกษุวิสุทธิคุณ (เสริมชัย ชยมงคล ป.ธ.6). นนทบุรี : สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว, 2542.

สุรกุล เจนอบรม. วิทยาการผู้สูงอายุ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

สุวริย์ ศิริโกคาภิรมย์. **การวิจัยทางการศึกษา**. ลพบุรี : ฝ่ายเอกสารการพิมพ์สถาบันราชภัฏเทพสตรี, 2546.

(2) บทความ :

พรพรรณ สมบูรณ์, สันตัด จันทร์ทาทอง และนมาศโมฬี จิตวิริยธรรม. “พระอัจฉริยภาพของ พระพุทธเจ้าด้านการแพทย์: ศึกษาจากเภสัชชนธกะ”. ใน **วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2559) : 221.

พระครูโกศลวชิรกิจ, บุญทัน ดอกไธสง และอนันท์ จันตะนี. “กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิง พุทธขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดกำแพงเพชร”. ใน **วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2559) : 61.

ภาส ภาสสัทธา, สุรพล สุษะพรหม และธัชชนันท์ อิศรเดช. “การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการ บริหารจัดการด้านความโปร่งใสขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น”. ใน **วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2558) : 59.

(3) งานวิจัย/วิทยานิพนธ์ :

คานธีชา บุญยาว. “การออกแบบกิจกรรมศิลปะเพื่อเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้สูงอายุ ในแต่ละช่วงวัย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2555.

จิตติวรรณ แสงสิงห์. “การศึกษาวิถีชีวิตของผู้สูงอายุตามหลักพุทธธรรม : กรณีศึกษาชุมชนบ้านลือคำ หาย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

นราธิป กมลลิ้มสกุล. “รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ : กรณีศึกษาบ้านปางลาน ตำบลตา พระยา อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว ของศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรไทยบริเวณ ชายแดนสระแก้ว”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย บุรพา, 2554.

พระครูใบฎีกาโสภณ กิจจสาร. “การประยุกต์หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในชีวิตประจำวัน ของกลุ่มผู้สูงอายุในเขตตำบลบ้านหว้า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

พระครูสิงห์แก้ว วชิรมโม. “บทบาทของผู้สูงอายุในการส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.

ภิรมย์ เจริญผล. “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ : กรณีศึกษา ผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์ จังหวัดนครปฐม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

วรรณารถ ดวงอุดม พงทิพย์ หนูเจริญ และนภสร เจริญโพธิ์. “การพัฒนาสื่อที่เหมาะสมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานครและจังหวัดแพร่”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยและพัฒนา : มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, 2554.

อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ. “การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน : กรณีชมรมอนุรักษ์จักรยาน อำเภอบำเหน็จ จังหวัดลำพูน”. รายงานการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2554.

